

L'ESGLÉSIA VELLA DES MERCADAL, VISITES PASTORALS I INVENTARIS ARTÍSTICS (1609-1636)

Bartomeu Martínez Oliver

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum: Aquesta investigació vol contribuir, humilment, a pouar dins el buit historiogràfic menorquí que l'església vella des Mercadal i la figura del prelat valencià Baltasar de Borja han tingut respectivament. No existeix per una banda cap monografia ni aproximació acurada sobre el temple menorquí ni tampoc de la vida, obra i govern diocesà de Baltasar de Borja Velasco al capdavant de les illes de Mallorca i Menorca. Exercí des de 1625 els càrrecs de prelat i virrei del Regne: les seves decisions (especialment com veurem a Menorca) transferides als vicaris generals (Joan Baptista Pollina Ciurana, Gabriel Güells i Dionís Montserrat), afectaren directament al patrimoni sacre d'Es Mercadal. Les visites pastorals i els inventaris historicoartístics d'aquest indret durant l'època moderna foren mètodes de control eficients sobre la parròquia, el clergat i la població. Analitzarem, per exemple, les visites i els inventaris de l'aixovar litúrgic de 1609, 1612 i 1627 de "l'església vella des Mercadal", esbucada l'agost de 1767.

Paraules clau: Baltasar Borja, Mercadal, Visites pastorals, Inventaris artístics.

Abstract: This research aims to humbly contribute to the empty historiographical gap that exists on the old church in Menorca Es Mercadal and on the figure of the Valencian prelate Baltasar de Borja Velasco. On the one hand, there does not exist any monographic or accurate approximation to the Menorcan temple, nor to the life, works and diocesan government of Baltasar de Borja Velasco, head of the islands of Majorca and Menorca. He served from 1625 as Viceroy of the Kingdom: his decisions (especially in Menorca) transferred to the Vicar General (Pollina Siurana Juan Bautista, Gabriel Güell Montserrat Dionysus), and directly affected the sacred heritage of Es Mercadal. The pastoral visits and the historicoartistic inventories conducted on this site during the Modern period proved to have been effective methods of control over the parish, the clergy and the population. Here we analyse, for example, the visits and the liturgical inventory in 1609, 1612 and 1627 of the old church of Es Mercadal demolished in August of 1767.

Key words: Baltasar Borja, Mercadal, Pastoral visits, Inventories art.

Rebut el 15 de maig de 2014. Acceptat el 20 de desembre de 2015.

Abreviatures: ACM = Arxiu Capitular de Mallorca, ADM = Arxiu Diocesà de Mallorca.

Aquesta recerca no hauria fructificat sense l'ajut inestimable i desinteressat dels professionals de l'arxivística i biblioteconomia de molts centres i institucions, especialment de Marc Pallicer Benejam, de l'Arxiu Diocesà de Menorca. Gràtitud sempiternes al professor Marià Carbonell Buades de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Item per quant la dita isglesia des Mercadal és molt petita i per tant se espera que els habitants i parrochials de ella le aniran engrandant. Per tant en les que cantitats no bastassen a lo dit efecte mana que dels sous de la Universitat ajude i sie fet un tall per lo rector, obrers i síndichs conforme axí ho hauran fet també a Ciutadella.

Visita a la parroquial església des Mercadal realitzada per II-lustríssim i Reverendíssim Sr. D.Baltasar de Borja i Velasco, fill del VI Duc de Gandia, el dia 9 de juny de 1627.¹

1. La pobla des Mercadal i castell de santa Àgata en el segle XVII. Llacunes historiogràfiques menorquines

En el segle XVII les anomenades illes adjacents ja presentaven, ben constituïdes, les característiques definitòries dels segles baixmedievals; la major part dels quals tingueren continuïtat durant l'edat moderna. Segons M. A. Casanovas, "Menorca, d'una banda, i les Pitiüses, de l'altra, presentaven notables diferències i algunes semblances. Podem esmentar en aquest últim grup la dependència respecte de les autoritats reials de Mallorca".²

Els governadors de Menorca depengueren sempre del virrei. Les illes Balears eren regides per un lloctinent i capità general de Mallorca, a qui vulgarment s'anomenava virrei.

Pel que fa als diferents processos històrics dels segles XVI-XVII, Menorca patirà l'amenaça exterior, sobretot de turcs i barbarescs, i la sensació, en definitiva, de ser fortaleces aïllades. L'illa posà, durant l'últim terç del segle XVII, les bases que havien de permetre la seva forta expansió al llarg de la centúria, ja sota domini britànic. L'entrada en l'edat moderna no representà canvis substancials en l'estructura institucional del regne de Mallorca, que continuava essent un regne sense institucions representatives comunes, on cada illa tenia el seu Consell General autònom. Però no fou únicament l'autonomia insular el que diferenciava Menorca respecte a Eivissa.

A partir de l'aragonès Diego de Arnedo (1562-1572) coneixem les visites pastorals postridentines "modernes" que milloraren la vida religiosa (especialment la informació parroquial i l'estat dels béns artístics) i la disciplina eclesiàstica. Florencio Sastre ens ofereix una llista sintètica dels documents pastorals estructurats en quatre grans blocs:³ les visites pastorals enquadernades a llibres; les visites pastorals incloses als llibres sacramentals, les visites pastorals en plecs (Bisbes de Mallorca-Parròquia d'Es Mercadal: 1569, 1596, 1605, 1609 (Alfonso Orcedo, vicari general), 1612 (Fra Simó Bauzá), 1627 (Baltasar de Borja), 1636 (Marcos de Talledo, vicari general), 1638, 1647, 1658, 1666, 1674, 1686, 1695) i, finalment, les visites pastorals en plecs (Bisbes de Mallorca).

Fins ara no coneixíem la transcripció de la visita pastoral efectuada el 1627 pel bisbe Baltasar de Borja Velasco (ni les immediatament anteriors ni posteriors amb els seus corresponents inventaris), la qual cosa ens permetrà conèixer el model postridentí que establí el control

¹ ADME, *Visita pastoral D. Baltasar Borja, bisbe de Mallorca*, f. 5r.

² CASASNOVAS, M.A.: "Menorca i les Pitiüses en la Monarquia Hispànica", BELENGUER, E. (dir.): *Història de les Illes Balears*, II, Barcelona, 2004, p. 355; AMENGUAL, J.: *Història de l'Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*, Palma, 2002.

³ SASTRE, F.: "Visitas pastorales efectuadas a las parroquias de Menorca por los obispos de Mallorca y Menorca", *Memoria Ecclesiae*, XV, 1999, p. 587-591.

patrimonial a les parròquies com la des Mercadal. Calia doncs aprofundir en la figura del bisbe Borja i veure la incidència del seu govern diocesà a Es Mercadal.

Guillem Pons dins l'estudi de Miquel Anglada titulat *Els bisbes de Menorca* afirma que “és veritat que no tota la història eclesial es pot conèixer per les activitats, o en certs casos, per la minvada actuació dels bisbes; però és cert que la figura, la presència i les accions dels bisbes han contribuït d'una manera molt significativa a la vida de l'Església menorquina”.⁴

Pel que fa a la figura de Baltasar de Borja manifesta Anglada tan sols una exigua definició: “Besnét de sant Francesc de Borja i nebot de sant Joan Ribera, va néixer a Berlanga l'any 1586 i va ser nomenat bisbe de Mallorca el 1625. Personalment va prendre possessió de la seu el 28 de gener de l'any venidor. Vicari general per Menorca ho fou el mateix Dr. Guells, que va ser també paborde. El bisbe era un home d'una vida summament austera i, flac com era de salut, va morir a 44 anys, dia 11 de juliol de 1630”.⁵

L'episcopologi del Dr. Sebastià Vives (publicat a Ciutadella el 1903) dedica algunes notes més explícites a la prelatura de Baltasar de Borja, malgrat que observem una relectura molt sintètica del document fins aleshores desconegut: el sermó que predicà a la Seu de Mallorca el jesuïta P. Joan Baptista Escardó a les exèquies del dia 11 de juliol de 1630.⁶

Guillem Pons en una altra publicació titulada *Historia de Menorca*,⁷ en tot el capítol dedicat a “El penoso siglo XVII”, tan sols dedica una breu referència a Borja: “El puerto de Fornells estaba desierto y en él se guarecían con toda facilidad las naves piratas. El Gobernador Don Baltasar de Borja emprendió la construcción de un fuerte junto a la entrada de poniente, colocándose la primera piedra, que bendijo el Rector de Mercadal, el 5 de junio de 1625”.⁸

Fernando Martí Camps analitzà els aspectes religiosos de l'illa juntament amb els factors humans i demogràfics fent incidència succincta a la figura de Borja Velasco.⁹

La visió del prelat valencià per part de Gabriel Mateu és més abreujada: unes breus notes biogràfiques, perfil espiritual, virregnat, la devoció a la Immaculada Concepció, deu línies sobre les visites pastorals, altres sobre un truncat sínode diocesà, infermetat i la relació amb la monja jerònima Sor Clara Andreu Malferit d'Inca.¹⁰

I del terme des Mercadal, què en sabem d'aquesta època circumscriu a la prelatura de Borja?

4 ANGLADA, M.: *Bisbes de Menorca*, Ferreries, 1999, p. 7.

5 ANGLADA M.: *Bisbes...*, p. 40.

6 GARAU, J.: “La predicación de Juan Bautista Escardó (Palma de Mallorca, [1581]-1652) a través de uno de sus sermones”, *AISO*, Actas IV (internet), 1996, p. 625-630).

7 PONS, G.: *Historia de Menorca*, Mahón, 2004, p. 65.

8 ESPINO, A.: *En la periferia dels regnes perifèrics. Guerra i defensa en la Mallorca de Carles II (1665-1700)*, Palma, 2011.

9 MARTÍ, F.: *Iniciació a la historia de Menorca*, Palma, 1973; “Cuarto centenario de los libros sacramentales de las parroquias de Menorca”, *Revista de Menorca*, IV, 1965, p. 303-331.

10 MATEU, G.: *Obispos de Mallorca*, Palma, 1985, p. 283-297.

Andreu Murillo ofereix un mirador privilegiat del barroc a la vila del Mercadal.¹¹ Per les pàgines passen personatges i aspectes recòndits d'una economia feudal en una societat feudal, la guerra del rei, censals, etc. Quina visió dóna de Baltasar Borja i des Mercadal entre 1625 i 1630? Pel que fa a l'interès de la nostra recerca, nul·la.

Joan Pons s'apropa a Sant Antoni de Fornells per explicar i ampliar la visió de la fortificació del Port (castell de sant Jordi i sant Antoni), les construccions i assistències religioses (sant Antoni i el raval) entre molts d'altres interessants aspectes com per exemple, un acurat rectorologi a l'apèndix.¹² En aquest sentit, la parròquia d'Es Mercadal ben entrat el segle XVIII tingué una rellevància i un pes dins la diòcesi pel fet que sabem que el 1793, el rector Gabriel Aleñà renuncià a una col·legiatura de Lluç per haver aconseguit la rectoria des Mercadal.¹³

En conclusió, analitzades les publicacions mallorquines i menorquines referents als bisbes que han governat la diòcesi en el segle XVII, manca una visió profunda de la figura de Baltasar Borja Velasco (1625-1630). Darrerament el professor Josep Juan Vidal ha aprofundit i ampliat el coneixement del prelat i virrei a l'estudi titulat "Felipe IV y Mallorca. Los servidores del Rey" (2014).¹⁴

Baltasar de Borja arribà a l'illa de Mallorca el dia 15 d'abril de 1626, el dilluns de Pasqua de Resurrecció, segons el ritual d'entrada establert i descrit minuciosament pel cronista Joan Fe;¹⁵ nou dies més tard prenia possessió solemnement a la Catedral de Palma.¹⁶ Poc mesos després de la seva vinguda a Mallorca, començà la primera visita pastoral. Entre els mesos de maig i juny de 1627 realitzà una visita a Menorca.

Segons el P. Villanueva, el 1628 celebrà "Un sínodo del cual he visto citar algunas constituciones en los sínodos posteriores (...) Otro quiso celebrar en 1630, cuya convocatoria está fechada a 21 de junio y cuya celebración señaló para el día 25 de agosto inmediato. Pero una muerte repentina le atajó los pasos algunos días antes en la edad de 44 años a 11 de julio del mismo año".¹⁷

11 MURILLO, A.: *El terme del Mercadal a l'època del Barroc*, Mercadal, 2008.

12 PONS, J.: *Sant Antoni de Fornells. D'església de castell a parròquia*, Es Mercadal, 2005.

13 ADM, sig. 19/8/1. Coneixem altres dades curioses de la mateixa època, concretament el 1750, referents a una *Inquisició fiscal contra Matheu Pons, clerga, seminarista del Seminario de St. Pere y beneficiat de la parroquial iglésia de la vila de Mercadal de la isla de Menorca y altres sobre haver romput y esquinsat un imatge del Beat* (Biblioteca Pública can Salas, Palma de Mallorca, manuscrit 1140).

14 Vegeu també l'estudi *Els virreis de Mallorca (ss. XVI-XVII)*, Palma, 2002; "Obispos-virreyes de Mallorca en la primera mitad del siglo XVII", JIMÉNEZ ESTRELLA, A. (ed.): *Construyendo historia. Estudios en torno a Juan Luis Castellano*, Granada, 2013, p. 799-810.

15 ACM, Noticiari de Joan Fe, f. 36r.

16 ACM, Actes Capitulars, f. 125r.

17 VILLANUEVA, P.: *Viaje literario a las Iglesias de España*, 1851, XXII, p. 173.

Durant el seu interinatge¹⁸ com a virrei, durant un any i mig, avançaren molt les obres de la fortificació de la ciutat de Mallorca, s'acabà una de les portes de la murada de Ciutat de Mallorca, la *Porta Pintada*, emeté pregons a partir de maig de 1628 per a fer més efectiva la repressió de la delinqüència. En resum, l'historiador ciutadellenc Josep Maria Quadrado (1819-1896) definí el seu govern així:

“No le permitió hacer más al biznieto de San Francisco de Borja, demasiado santo tal vez para reformar al clero. Durante solos quince meses juntó el mando temporal con el eclesiástico y como virrey sufrió entredicho el inquisidor, que todas las jurisdicciones arrollaban por el malhadado fuero de sus familiares. Halló contradicción en el cabildo y en los jurados el seminario que pensó fundar, contra su confesor jesuita el P. Garriga elevaron grandes quejas los segundos. En septiembre del 29 vino a aliviar de un peso principal al buen obispo, la llegada del virrey que se aguardaba, José de Montpahón”.¹⁹

Morí a 44 anys, el 21 de juliol de 1630,²⁰ i fou enterrat a la capella de Sant Pere de la Seu de Palma, al costat de l'Evangeli sense llosa ni inscripció per a la posteritat, oficià les seves exèquies el seu bon amic i jesuïta Joan Baptista Escardó,²¹ impreses en els obradors de Gabriel Guasp i, fins aleshores, inexplorades.²²

18 Les interinats en el càrrec foren motivades per absències i no per defuncions de virreis. Si fins llavors el càrrec havia estat designat al procurador reial de forma automàtica (o en el seu defecte al regent de l'Audiència), a partir d'ara, ocuparà el càrrec el bisbe (qui no era natural del regne) a qui se li suposava una major imparcialitat. Per altra banda ja hi havia hagut un precedent: fou el 1606 a la mort del virrei Ferran de Sanoguera i abans de l'arribada del seu successor Joan de Vilaragut. Ocupà llavors interinament el virregnat durant uns mesos el bisbe de Mallorca Alfonso Lasso Sedeño. Vegeu més àmpliament JUAN VIDAL, J.: *Felipe IV y Mallorca. Los servidores del Rey*, Palma, 2014.

19 QUADRADO, J.M.: *Islas Baleares*, Barcelona, 1888, p. 496. A la part exterior de la porta pintada de la Ciutat de Mallorca, concretament sobre un arc de mig punt, hi havia tallat en pedra granítica l'escut d'armes d'Aragó i, a sota, una làpida que deia: “Reinando la Majestad del Rey D. Philippe III Nuestro Señor y siendo Virrey y Capitán General D. Baltasar de Borja Obispo de este Reino y Jurados de esta Ciudad Nicolas Rosinyol Çagranada de Cavalleros, Balthasar Serre y Parera y Juanote Mut de Ciudadanos Matheo Reus y Balthazar Sans de Mercaderes y Geronimo Nicolau de Oficiales se acaba esta puerta en el año de M D CXXVIII”. Avui aquest vestigi forma part de la col·lecció del Museu de Mallorca. Vegeu també TOUS, J.: *Palma a través de la cartografia (1596-1902)*, Palma, 2009, p. 224.

20 ACM, 3417, f. 45v; VILLANUEVA, J.: *Viage literario a las Iglesias de España*, XI, Madrid, 1851, p. 141-143; FURIÓ, A.: *Episcopologio de la Santa Iglesia de Mallorca*, Palma, 1852, p. 395-401; MATEU, G.: *Obispos de Mallorca*, Palma, 1985, p. 284-287; JUAN, J.: “Obispos-Virreyes de Mallorca en la primera mitad del siglo XVII”, JIMÉNEZ, E. (ed.): *Construyendo historia. Estudios en torno a Juan Luis Castellano*, Granada, 2013, p. 806-807.

21 GARAU, J.: “Apuntes para un estudio de la vida y obra de Juan Bautista Escardó (1581-1652)”, *Criticón*, 61, 1994, p. 63 s.; “La predicación de Juan Bautista Escardó...”, p. 625-630.

22 *Oración fúnebre pronunciada en las solemnes exequias que el día 13 de julio de 1630 celebró la santa iglesia catedral de Mallorca al eminentísimo señor Don Baltasar de Borja* (Biblioteca Lluís Alemany, sig. E1-146), dedicada al germà del difunt, el cardenal Gaspar de Borja. “(...) Había sido siempre el prelado de naturaleza muy delicada. Él mismo había confesado que se hubiera hecho religioso si la salud del cuerpo hubiera acompañado a la del espíritu (...)”, p. 10. Per altra banda, el canonge menorquí Sebastià Vives focalitza la seva pastoral en l'atenció als més desfavorits: “Tan caritativo era con los menesterosos y desvalidos el Sr. Borja, que los miró siempre como la porción más predilecta de su rebaño, y vino a confirmarlo la orden que tenía dada a los párrocos de la capital, para que cuidaran de que los pobres enfermos de sus feligresías fueran alimentados y asistidos de facultativo y medicinas a expensas del mismo Prelado. Tampoco se olvidó de distribuir cuantiosas limosnas entre las familias vergonzantes que se hallaban sumidas en la mayor miseria”.

No existeix cap estudi monogràfic d'aquest prelat d'ascendència familiar prou considerable: fill del VI Duc de Gandia Francesc Tomàs de Borja Centelles (marquès de Llompay i comte d'Oliva), besnét per part paterna de sant Francesc de Borja Aragó (IV duc de Gandia i tercer Pare General de la Companyia de Jesús), nebot de sant Joan de Ribera (arquebisbe i virrei de València), cosí d'Agnès de Zúñiga i Velasco (esposa del Comte Duc d'Olivares) i germà de l'arquebisbe de Sevilla, Toledo, cardenal camarlenc, ambaixador a Roma i virrei de Nàpols, Gaspar de Borja Velasco.

Baltasar Borja Velasco, ardiaca de Xàtiva, canonge i vicari capitular de València fou designat bisbe de Mallorca després de la defunció de Felipe de Guzmán el juliol de 1625. Els jurats de Ciutat de Mallorca li donaren la seva enhorabona tot just sabuda la notícia del seu nomenament.²³

Les visites que analitzarem en aquesta investigació marcaren, per un costat, l'entrada dels bisbes moderns pròpiament dits com Borja i, per l'altre costat, l'inici i el canvi del vell concepte de tipologia de visita medieval a un de modern. Sobretot amb la separació de la *visitatio hominum* i la *visitatio rerum*; i l'enfocament dels seus interessos cap a temes econòmics de les obrereries, confraries i administracions, o el compliment de les obligacions dels beneficiats.

Les visites pastorals des Mercadal, com a font documental tan sols, ofereixen informació variada i diversa; les seves possibilitats depenen del que s'hi busca i com es fa.

Principalment, i a excepció de casos aïllats, han estat emprades de manera fragmentària per escriure la història monogràfica d'una església, d'una població o per verificar dades complementàries.²⁴

De totes maneres, les visites pastorals des Mercadal de la primera meitat del segle XVII demostren, com qualsevol altra font, les seves limitacions: el visitador, sempre dins un solemne protocol, és qui imposa un estil de visitar, d'atansar-se als feligresos i clergues, de preguntar per la vida parroquial i, al final, el seu secretari de visita escriu i pren nota d'allò que era del seu interès.

L'any 1301, el rei Jaume II de Mallorca, mitjançant el document conegut com el Pariatge, du a terme la demarcació de les parròquies de Menorca i testimonia l'existència, a la vila del Mercadal, d'una capella anomenada Sant Narcís. El 1439 aquesta església ja era parròquia i estava dedicada a Sant Martí de Tours. La vila era la seu d'un ampli municipi que es designava en els documents civils i religiosos com a Universitat del Mercadal i Castell de Santa Àgueda.

L'agost de 1767 va començar a enderrocar-se l'antiga església, anomenada en aquesta recerca "l'església vella", ja que s'havia de construir en el mateix emplaçament la que existeix actualment.

L'estat material de la parroquial "vella" des Mercadal preocupava en extrem els bisbes; i les visites pastorals, com veurem, són testimonis excepcionals per analitzar-ho: les

23 ARM, AH 706, f. 323r.

24 Amb tot no es pot oblidar que les visites pastorals des Mercadal són, abans que cap altra cosa, un "fet" que té lloc dins la institució eclesiàstica, i que té objectius i manifestacions connexes amb altres activitats de la institució.

descripcions que els visitadors menorquins en fan esdevenen inèdites i úniques. Cap altra font no és tan precisa i concreta. Altrament, els inventaris testimonien la reposició de robes, ornaments litúrgics i peces d'orfebreria: ho podem atribuir a l'ús diari, al desgast continuat, a l'efecte de robatoris i destruccions ocorregudes en els conflictes bèl·lics. Els exemples que veurem a continuació en són una demostració.

2. Antecedents. L'inventari del vicari general Alfonso de Orcedo del 14 de desembre de 1609 i la visita pastoral de fra Simó Bauçà de 16 de març de 1612

La visita pastoral a l'interior del temple ocupava un temps prudencial, ja que s'inspeccionava amb cura totes les capelles, altars, retaules, fonts baptismals, sagristia, troncs, confessionaris, cor, bancs o armaris.²⁵

El tresor de la parroquial des Mercadal era un indicador quantitatiu i qualitatiu dels béns mobles per una banda, i dels benefactors que patrocinarren objectes litúrgics de plata, donacions d'exvots o presentalles per l'altra.

Les visites, a través dels inventaris, ofereixen un material valuós per examinar el nombre de peces: per exemple, senyalen la gran diversitat i l'ús continuat de les robes i els vestits sacerdotals. Vegem dos exemples abans de la visita del bisbe Baltasar de Borja el 1627.

El rector de la parròquia Pere Juaneda rebé el manament del vicari general del bisbe Fra Simó Bauçà (1608-1623), el teòleg i prevere Alfonso de Orcedo, de refer l'inventari parroquial existent d'ençà de l'època del prelat Alfonso Lasso i Sedeño (1604-1607). El vicari general actuava amb plens poders i en tenim una mostra el 14 de desembre de 1609.

El document descriu amb detalls l'aixovar litúrgic que l'església d'Es Mercadal custodiava. El primer apartat dedicat als argents hi figura una custòdia gran amb creu i crucifix d'argent, una capseta pels sants olis i un calze amb la seva corresponent patena. El segon correspon als amits, cinyells, les capes, casulles entre les quals s'allista una casulla amb la imatge de santa Llúcia.

D'entre els pal·lis o frontals d'altar destacava un brodat de sant Cristòfol, un pintat "a pinzell" amb els sants metges Cosme i Damià, i tres vermells dedicats a les Ànimes del Purgatori, sant Joan i una triada amb sant Martí, Nostra Sra. Dels Dolors i santa Llúcia.

Per a la processió del Santíssim Sagrament, les dues confraries de sant Joan i de l'Assumpció treien els seus "pavellós" o estendards. El Santíssim Sagrament, guardat dins el sagrari o tabernacle, està potenciat per Trento a través de la celebració de la missa (SECT, Sessió XIII, Decret sobre el Santíssim Sagrament de l'Eucaristia: 122-123).²⁶ Descrit a l'inici de cada visita, esdevé l'element central de l'altar, per damunt de la taula i d'unes grades, formant part del retaule, havent de ser ben visible pel poble des Mercadal.

Entre les imatges "de bulto" cal destacar la Verge amb l'Infant de l'altar major, l'Assumpció "dins una arca arrimada a la paret" o Mare de Déu morta, Nostra Sra. del Roser amb "la pastera daurada", sant Sebastià i un Crist "gran i de altar".

²⁵ Vegeu TORRE, A.: *Il consumo di devozione. Religione e comunità nelle campagne dell'Ancien Regime*, Venècia, 1995.

²⁶ LÓPEZ DE AYALA, I. (trad.): (SECT), *Sacrosanto y Ecuménico Concilio de Trento*, París-Mèxic, 1893.

Finalment, apareixen descrits els béns corresponents a la celebració litúrgica com, per exemple, un faristol, dos missals, un ordinari, dues creus i un sagrari del “Dijous Sant per amagar el Santíssim Sagrament de fust” o urna de Setmana Santa. Aquest inventari fou manat repetir el dia 3 de juny de 1620 pel canonge de la Seu de Mallorca Antoni Gil i entregat, posteriorment, al prevere Miquel Anglada.

Per la seva banda, en una altra visita pastoral del 16 de març de 1612 el bisbe fra Simó Bauçà, acompanyat dels canonges mallorquins d’Antoni Gil i Pere Ensenyat, inspeccionà, amb el rector Pere i els jurats des Mercadal Pere Salort i Bartomeu Piris, el temple menorquí.

Iniciaren el recorregut per l’altar major visitant el Santíssim Sagrament reservat dins una custòdia de plata, a la qual li mancava una “porteta sense pintar”; manà policromar-la en un termini de tres mesos sota una pena de tres lliures. L’altar major no tenia un cobertor de guadamassil i el prelat urgí de dur-ne un de Barcelona. A més a més, es donaren les instruccions per construir una peanya de fusta davant de l’absis principal del temple a causa de l’estat del paviment.

L’assistència als malalts era una de les obligacions que els rectors havien d’atendre segons marcaven els preceptes tridentins. A continuació, visitaren les fonts baptismals i els sants olis faltant-hi un pitxer de plata per a batiar infants; manà, en conseqüència, fer-ne un en el termini i pena anteriorment citada.²⁷

Posteriorment, visitaren tres capelles: la de sant Joan, sant Cristòfol i la dels sants Cosme i Damià, respectivament, on mancaven guadamassils d’altar que s’havien de dur de Barcelona.

Els altars on se celebra el sagrament de l’eucaristia havien d’estar en perfecte estat, ja que era el cor litúrgic per als feligresos. Aquestes dues capelles com la resta de les que es disposaven als laterals de la nau central havien d’estar perfectament equipades amb la taula (sobre una grada), l’ara consagrada, les tres tovalles blanques, el frontal o pal·li (de pell, domàs i xamellot, i diferents colors segons el cicle pasqual).

Aquesta visita, en general, ofereix un panorama riquíssim en aquests ornaments i amb un alt grau de detallisme del material, colors, tècnica, etc. Els múltiples encàrrecs de guadamassils que feia l’església des Mercadal és indicatiu de l’alta productivitat de les indústries del ram de la pell i el cuir.

El bon estat material dels edificis, pel que fa a l’arquitectura, és un altre objectiu bàsic per als bisbes, i ocupen desenes de manaments. Per exemple, reparar la teulada,²⁸ tancar el fossar perquè no hi entrin els cans i desenterrin els difunts, encarregar un “drap per enterrar els morts”. La proximitat al temple del sagrat el feia especialment vulnerable a ser reduït i empetitit.

Finalment, es manà repetir l’inventari, comprar corporals per dir missa i la seva capsa coberta de seda per emmagatzemar-los, fer una casulla de tafetà blanc pel dia de Nostra

²⁷ Les fonts i piques, sempre ben properes a la porta, s’adaptaren als ritus ambrosià i romà, cosa que es procura en aquesta visita. Les noves piques esculpides de pedra, sovint poligonals, s’encastaren a les parets obrint un forat, amb tapes de fusta guarnides de guadamassil o teles, i tancada amb pany i clau.

²⁸ Les teulades eren els punts més dèbils, on creixen plantes ufanoses, s’hi produeixen forats i goteres que descrostaven les capes de calç i morter i, a la llarga, debilitaren l’estructura de la parròquia d’Es Mercadal.

Senyora, encomanar un amit, camis i cinyell de bri de Gènova i construir un moble de fusta amb calaixos (calaixera) per estotjar les robes litúrgiques.

La participació activa i col·lectiva dels laics a la parròquia “vella” des Mercadal tenia cabuda en les obreries i en les confraries simultàniament i, encara més, si incloem els càrrecs dins la universitat.

Els manaments i disposicions episcopals ocupen la darrera part de la visita pastoral: els obrers són el centre d'atenció religiosa en l'estructura parroquial i per aquest motiu han de ser “persones de bondat i confiança”. El rector té l'obligació de custodiar un llibre on es registrin les confraries i obreries des Mercadal amb les seves corresponents disposicions que expliquen el funcionament intern.

Les obligacions dels obrers eren els puntals funcionals de l'obreria: el control de l'estat financer de la institució i la vigilància de l'estat material de l'església.

3. La visita pastoral del bisbe Baltasar de Borja a través del vicari general Dionís Montserrat, el secretari Lluç Vic de Solaguren i el rector des Mercadal Pere Bisquerra el dia 9 de juny de 1627

D'ençà del Concili de Trento, la visita pastoral significà uns dels instruments més poderosos amb els que comptà l'Església per aconseguir els fins reformistes que resultaren del mateix. Els bisbes havien de complir l'obligació de realitzar-la en tot el territori de les seves respectives diòcesis. És el cas de la de Mallorca.

Acabada la missa, la comitiva presidida pel vicari general del bisbe Borja, Dionís Montserrat, es dirigí amb processó cantant *veni creator Sancti Spiritus* cap a la pila baptismal i, posteriorment, requerí els sants olis per a la seva inspecció.²⁹

L'estructura de la visita determinava la “visitatio rerum”, és a dir, la inspecció de l'estat material de l'església parroquial, dels ornaments litúrgics i de la resta d'edificis i espais sagrats. La visita, en aquest apartat, tingué un esquema ordenat, reiterat i sistemàtic, clar reflex del seu caràcter ritual o protocol·lari.

Iniciaren el recorregut pel Santíssim Sagrament reservat dins una custòdia de plata blanca al costat de la qual hi havia una custòdia d'esquifides dimensions pels malalts fora vila, obrada en “plata llisa i blanca”.

A continuació, el visitador manà adobar les fonts baptismals, fer “una tancadura per la coberta de les fonts i unes ampolletes de oli de plata i una capseta per elles”.

Efectuades les absolucions pels difunts al sagrat, començà el recorregut per l'església, les capelles i altars.

El retaule major necessitava adobar i ho manà fer en sis mesos sota una pena de 5 lliures. La capella i el retaule de les Ànimes també necessitava una imminent reparació, especialment el “Crist de les Ànimes”, determinant la intervenció en dos mesos sota pena de 10 sous.

²⁹ Un any més tard d'aquesta inspecció, el dia 21 de desembre de 1628, es publicà la visita pastoral del bisbe Baltasar de Borja i es penjà a un dels laterals de la trona de l'església vella des Mercadal.

La pauta general fou encaixar totes les ares a les diferents capelles amb excepció de la de Nostra Senyora del Roser, inutilitzada a causa del seu mal estat.

La teulada necessitava una rehabilitació urgent i es manà als síndics d'Es Mercadal que en dos mesos sota pena de 10 lliures es reparés. El vicari general avisà de la posada en marxa de l'ampliació del temple per necessitats d'aforament i en aquest sentit, manà que els bacins de sant Cristòfol poguessin captar per la festivitat de "San Domingo per qui estan tots dos en un mateix retaule". La trona necessitava una coberta i també quedà definida la seva construcció.

Finalment, l'inventari de la visita fa esment de l'estat dels ornaments (casulles, maniples, estoiles, tovalles d'altar, etc.), de la plata (calzes, patenes, vexil·les, capsetes d'olis sants, etc.), dels pal·lis (guadamassils amb sis figures i un altra amb la imatge de sant Joan), les llànties i canelobres, dues campanes a la torre, un "rollo de campanetes", missals, el llit i la talla de l'Assumpció de la Verge, un ordinari, bacines de llautó, etc.

A més, en aquesta relació, hi figura el retaule major dedicat a sant Joan, Nostra Sra. del Roser i santa Llúcia presidit per la imatge "de bulto i marbre" de la Verge amb l'Infant.³⁰

4. *Postea episcopum Borja. La visita pastoral de Fra Joan de Santander a través del vicari general Marc de Talledo el dia 23 de gener de 1636*

Després de la visita pastoral del bisbe Borja el 1627, vegem la del bisbe fra Joan de Santander una dècada posterior, el 1636. En resum, el document reflecteix els incompliments de gairebé totes les disposicions i manaments que havien estat estipulats, anteriorment, pel vicari general Dionís Montserrat.

Els manaments decretats pel visitador foren publicats en diverses ocasions, un cop finalitzada la inspecció. La divulgació d'aquestes disposicions solia fer-se des de la trona, durant els oficis dominicals o festius en què coincidien major nombre de fidels. Però, donat que molts dels manaments d'inspecció posaven en qüestió o reprenien directament els comportaments i les actuacions dels capellans, jurats i obrers; de les actes acostumaven a llegir-se únicament les parts que afectaven els fidels: és a dir, existia un text per a coneixement interior del clergat i un altre per a fer-se públic.

Els incompliments de visita apareixen en un alt percentatge. Per a fer complir els decrets l'amenaça de sanció era constant, des de la implantació d'uns diners a l'excomunió. No fou freqüent, però, l'execució d'aquestes sentències. En el cas d'aplicar-les, segurament no haurien estat ni ben rebudes ni tampoc efectives, ja que imperava la desídia.

30 ADME, Inventari de les robes d'Es Mercadal (29 d'abril de 1632), f. 10r.-10v. Hem localitzat un inventari incomplet, publicat quatre anys més tard, en el volum de les visites pastorals: "Inventari de les robes que se han trobat en la parrochial del Mercadal a 29 de abril de 1632 dia del Angel Custodi en virtud de les bulles del Sr. Antoni Domenge, canonge, el qual ha manat ab ses lletres doni dita possessió a Antoni Carbonell essent testimonis el sindic major Gabriel Pons i Antoni Piris, picapedrer major de Santa Eulalia, obre major de dita parroquial. Antoni Deyanguas, prevere. Gaiser amb patena. Capes. Casulles. Palis. Capella de Sant Cristòfol (palis i cubertor), capellas dels sants metges Cosme i Damià (palis i cubertor nous). Altar de Sant Joan. Altar de les Ànimes. Vestidures. Tovallons. Amits. Misals. Custodia de plata per a portar el Sant viàtic. Una altra per a portar lo Santíssim Sacraments lo dia del Corpus y Dominicas. Ensenser. Llànties".

Es trobaven arrelats d'una manera tan fonda en la cultura popular que els parroquians des Mercadal els consideraven naturals o, fins i tot, bons, de manera que un atac directe al costum podia haver aixecat opinions en contra i esdevenir-se pitjor el remei que la malaltia.

Els bisbes es limiten a advertir, orientar i reconduir els temes d'interès no aconplits fins aleshores.

Per exemple, el vicari general Marc Talledo i el secretari de visita Jaume Pujol incideixen en algunes ordinacions sense efecte durant deu anys: posar en decència el sagrari de l'altar major i adobar-ho; fer unes ampolletes de plata pels sants olis; encastar l'ara i adobar l'altar major; prohibir la celebració del culte per no ser decorosos els altars del Roser, de sant Sebastià, Sant Joan i dels sants metges; reparar la capella i altar de les Ànimes posant un vel davant el Crist; fer un cobertor de couro a l'altar de sant Cristòfol; no posar bancs davant els altars i prohibir a dir missa sense un crucifix o una creu; fer uns calaixos per a les robes per manca d'una sagristia, etc.

Finalment, podem extreure algunes conclusions si comparem els inventaris de 1609 (refet onze anys després) i 1636. La custòdia d'argent existent en el primer inventari es repara el 1636. D'entre els elements més significatius i nous respecte al primer inventari és la producció d'una nova capseta d'olis pels malalts feta en plata, la visita i reforma del fossar o cementiri, les males condicions de preservació de l'altar major i la tirallonga de retaules nous que apareixen el 1636 com el de Nostra Senyora del Roser, Ànimes en el Purgatori, Sant Sebastià, Sant Cristòfol, Sant Cosme i Damià i Sant Joan; tots per adobar i per cobrir en cobertors de couro, fet que ens palesa que ja estaven construïts anteriorment a la visita del bisbe Joan de Santander.

5. Fonts documentals transcrites³¹

- ADME, *Inventari del patrimoni artístic de la parroquial des Mercadal supervisat pel vicari general de Menorca Alfonso de Orcedo*, 14 de desembre de 1609.

{f. 1r.} Inventari de les robes i ornaments de la iglesia parrochial del Mercadal. Die XIII mensis desembris anno a natus Domini M D CVIII. Dictis die et anno lo molt Magnifich i Molt Reverent Señor el Doctor Alfonso de Orcedo prevere, theolech, visitador vicari general i oficial eclesiàstic en la present isla de Menorca lo ll. et Rev. bisbe de Mallorca personalment constituït en la iglesia parrochial de la pobla del Mercadal entre estes i altres actes que exercit dita visita mana rebre inventari de las robas i ornaments de dita iglesia en la forma i manera seguent. Argents. Primo una custodia gran de argent per unir lo sanctissim sacrament per aportar als malalts ab una creu xica i un crucifíxi de argent. Item un vericle de argent per aportar al Sanctissim Sagrament daurat quan se faça processo del Corpus. Item una creu al crucifíxi de argent per quant se va a la extremaunctio. Item una capseta de argent per aportar los olis sancts als malalts. Item una capseta de argent per tenir los olis sancts i la chrisma. Item un calis nou de argent ab sa patena daurat. Casulles. Primo una casulla blanca de sedilla flacada amb sa estola. Item altra casulla de xemallot morat ab sa estola i maniple. Item altra casulla de fustania vermella ab sa estola i maniple. Item altre casulla llistada de blanch i negre de lli ab sa estola i maniple molt vella. {f. 1v.} Item altre casulla de tafetà vermell ab sa estola i maniple rostro que sa fet de Sta. Llucia. Capes. Primo una capa de vellut fals groga ja vella. Item altra capa de xemallot vermell nova. Camis, amits i cinyolles. Primo tres camis, un nou i dos usats. Item tres amits nous. Item altre civella nou. En total sinch camis tots bons i tres amits i 3 sinvilles. Palis. Primo un palis de tela llistada de groch i vert molt usat de lli i seda. Item altre palis de brocadells vermell molt usat. Item altre palis llistat de blanch i negre de molt vellor. {f. 2r.} Item un palis ab la figura de Sant Christophol molt vell. Item altre palis de pinsell ab les figures dels metges molt vell. Item altre palis de pinsell de les Ànimes. Item altre palis de sant Joan pintat de pinsell. [...] Item altre palis de granate vermell ab les figures de Sant Martí, Nostra Senyora Dolors i Santa Llucia lo han fet los obrers de Sant Martí. Item altra palis usat de domas vert. Tovalles dels altars. En son sis en total. Tovalloles. Primo una tovallola morisca llistada de seda molt vella. Item sinch tovalloles de drap de lli i filam. Item una tovallola de tafetà vermell bona. {f.2v.} Pavelló. Item un pavelló de tafetà vermell ab quatre cordons ab sons flochs i quatre astes per a la processo del Sanctissim Sagrament. Item dos pavellons de tafetà vert ab asta de la confraria de sant Joan i un altra de tafetà blanch de la confraria de Nostra Sra. de la Assumptio. Item un pavelló blanch per les fonts molt vell. Figures de bulto. Primo en lo altar major figures de marbre de Nostra Senyora amb Nin, robes de tafetà carnesi i altres de seti groc per lo Jesuset. Item la figura gran de Nostra Sra. de la Assumptio dins de una archa que esta arrimada a la paret. Item un mandil de seda blanch perdita figura. Item dos caxons amb guadamasil i dos vantalls daurats de dita figura. Item una figura de Nostra Senyora del Roser ab sa pastera daurada. Item una panitentia de llambre ab senyals de crestalls menudeta. Ara son de vidre. {f. 3r.} Item altre penitentia de llambre ab senyals de crestall mes gran. Item una penitentia gran de coral ab los grants llarchs. Item altra figura de sant Sebastia ab sa pastera pintada. Item un christ gran ab altar de les Ànimes ab ses cortines de filampua. Item una cortina de drap ab les parts pintades molt vella. Item una creu de fust

³¹ Les fonts documentals que presentam conserven en tot moment la cal·ligrafia original.

argentada nova. Item una creu de fusta daurada vella. Diverses coses. Primo un faristol per al cor de fust. Item altra faristol per lo altar. Item un missal bo del roma, ara son dos. Item un ordinari. Item un pauher de vidre i altre de llautó. Item un ensenser de llautó ab sa cullareta de llautó. Item una llanterna de stany per los combregants. Item nou llànties per la iglesia ab ses bacines de llautó. Item onse canelobres per la iglesia de ferro vell. Item un rollo ab unes campanetes a la paret. Item altra campaneta a la paret. {f. 3v.} Item altre campaneta per los combregans. Item dos campanes en lo campanar. Item quatre torretes de fust per los ciris. Item una caxa gran en la sacristia per los vestiments. Item un sacrari per lo Dijous Sanct tenir lo Sanct Sacrament de fust. Item una tauleta per lo pa beneit. Item dos bancals fets per la obre de la iglesia. Item dos canelobres de fust. Item un pitxer de argent per batiar. Item uns corporals nous i dos tovalloles de mans. Inventari fou repetit el 29 de maig encomanach al doctor Pere Juaneda, rector de dita iglesia lo qual se obliga a donar compte i rao de aquella i per adesso sobli bona. Visitador General Alfonso Orcedo. Secretari, Nicolau Xalpes. {f. 4r.} Item un doçelet de coto vermell i blanch per les terces dominicas ab 3 vares de ferro per posarlo. Item dos coxins per lo altar per a dir missa. Item dos cortines de filempua morada per cobrir lo altar en la Quaresma i Advent. Item altra cortina que servex en lo cor de color morat. Als 3 de juny de 1620 fonch repetit lo present inventari per mi Antoni Gil canonge de la Santa Iglesia de Mallorca i entregat al Rvndo. Miquel Anglada prevere en presentia de Joan Llofriu i de Antoni Llambies. Antoni Gil, canonge.

- ADME, *Visita pastoral efectuada pel bisbe Fra Simó Bauzá a Es Mercadal, 16 de març de 1612.*

{f. 1r.} Die XVI mensis marii a natus Domini M D CXII. Los dit die i any essent personalment constituït lo ll. i Rev. Sr. D. Simon Bauça per la Gratia de Deu i de la Santa Sede Apostolica, bisbe de Mallorca i del Consell de Sa Majestat en la parrochial iglesia de la pobla del Mercadal en la isla de Menorca per a fer General Visita en aquella i exercir lo acte pontifical de la confirmatio entre altres coses missa i visita a lo Sanctissim Sacrament apres de ser rebut personaliter per lo Rdo. Rector Pere dits Pere Salort i Bartomeu Piris, en la iglesia i tot lo poble congregat allí i en companyia dels Ilustres jurats i dels Srs. Antoni Gil i Pere Enseñat canonges de la seu de Mallorca, feu la visita en lo modo i forma següent. Primo visita Su Sma. Señoria lo Sanctissim Sagrament del altar lo qual troba estar reservat en una custodia de plata en lo altar major i feu obrir lo Sanctissim Sagrament trobat que la porteta estava sense pintar, ordena per ço i mana que lo dit Rdo. Rector a costes de la obra {f. 1v.} facen pintar aquella dins tres mesos sota pena de vint sous. Item visita les fonts baptismals, olis sagrats y lo demes necessari per lo sacrament del baptisme i havent vist que hi faltava un pitxer de plata per posar i espargir la aigua sobre lo cap dels minyons quant los baltizen ordena i mana Su Señoria que los obrers facen fer un de plata dins tres mesos sota pena de 3 lliures. Visita dels altars, retaules i capelles del Mercadal. Item mira i visita apres de dinar lo altar i retaule major i troba que en altres visites estava ordenat i manat per los antecessors [Alfonso de Orcedo, vicario general] que fessin los obrers cubertor de guademassil per tenir sobre lo altar per guardar les tovalloles de la pols i fins ara no se era fet per mala negligencia ordena per ço que dins mitx any envien i aporten un de Barcelona sota pena de 3 lliures. Item per quant lo paviment que esta davant lo altar major esta molt canat i desigual per lo perill de caure ordena {f. 2r.} que los obrers reparen aquelles i fassen un postis o peanya de fusta per davant lo altar. Item mira i visita lo altar i retaule de la capella de Sant Joan i havent vist que en les visites passades estave ja ordenat i manat que fassen un frontal de

guademassil lo qual fins ara no hi havia fet, ordena per ço que facen fer aquells i envien a Barcelona dins de tres mesos sota pena de 3 lliures. Item mira i visita los altars, retaules i capelles dels gloriosos metges i Sant Christophol i troba que en los dits altars hi havia falta de molt gran palis, ordena per ço que los caxers o obrers de diners de les acaptres juntament ab los altres envien a Barcelona per palis sots la 2 lliures. de pena. Item mira i visita tota la esglesia i tenint relatio de que en temps de pluja se plovia en algunes parts de ella, ordena i mana que recorreguen les teulades y les reparen com lo mes prompte que puguen. Item mira i visita lo fossar de la iglesia lo qual troba que en una part estave la paret baixa de manera que los cans i altres animals bruts podien entrar facilmente i soterrar {f. 2v.} algun cos ordena per ço que lo alsen i lo tanquen dins de tres mesos sota pena de 3 lliures. Item mana repetir lo inventari de les robes i ornamentals de la iglesia des Mercadal en presentia de los honorables obrers i mana fer lo seguent. Primo ordena i mana visitar la falta que hi ha de corporals per dir missa que lo Rdo. Rector ne faça fer uns bons ab se fiola i crema dins lo fossar los que hi ha designats attes que no son aptes per a servir. Item per quant ha trobat que en la iglesia hi ha gran falta de una casulla de tafetà blanc per los dies de Nostra Senyora confessors i altres dia ordena per ço que los obrers ne façen fer una dins tres mesos sota pena de tres lliures. Item per haver vist la molta necessitat que hi ha en la iglesia de amits, camis i sinyell ordena que dins de tres mesos facen fer los obrers un camis, un amit i un sinyell de brinet de Genova i perque los ornamentals per dir missa estiguen ben tractats i aplegats com conceb i no vagen rosegant per la iglesia ordena i mana que los predits obrers {f. 3r.} facen fer uns calaxos per tenir los ornamentals guardats dins sis mesos sota pena de 2 lliures. Item ordena i mana que los obrers facen fer una caixa viatica de seti o xamellot carmesi per aportar lo Sanctissim Sagrament fora als malalts de la qual hi ha gran falta dins de sis mesos sota pena de 3 lliures i un drap per enterrar los morts com ha estat ordenat a altres visites sots demunt dita pena. I per los corporals estiguen ab la decencia que conve mana facen fer una capsa cuberta de seda per tenir aquells guardats i que pugue lo prevere pugui dir missa ab aquella dins de sis mesos sota pena de 1 lliura. Mandatos i ordinations fetes per lo Rdo. Rector de la iglesia. Primo ordena i mana que cada any lo Rdo. Rector ab los honorables caxers o obrers de la iglesia se ajunten en los dies que son acostumat treure caxers o obrers per la obra de la iglesia o confraries de la iglesia en casa de la rectoria i alli tots aplegats juxta ses consienties {f. 3v.} fassen electio de obrers o caxers que la hauran de fer i procuren que sien persones de bondat i confiança per cubrir lo dit carrech. Item ordena i mana que lo Rdo. Rector tenga en se casa un llibre en la qual scrigue cada obreria i confraria de per si i los noms dels obrers que cada any trauran de bax de la confraria i lo any que hauran de regir perque en lo temps de la visita perque puguen prendre compte i raó dels obrers que hauran estat succesius de de ara fins aleshores. Item ordena i mana que en lo matex llibre a a fi scrigue lo Rd. Rector la sententia que fara a cada confraria de per si quant los caxers havia donat comptes i se definiran. Item ordena i mana que tots los caxers aporten compte i raó de tot lo que faran les confraries i tambe los baciners de les charitats que trobaran per la iglesia i fora de ella i en lo mateix quadern o llibre posen tot lo que gastaran per aquella i prendran albarans dels pagaments que faran perque de esta manera en son temps puguen donar bo i leal compte de tot lo que hauran rebut i del que hauran gastat i en cas que no sapien scriure {f. 4r.}.

- ADME, *Visita a la parrochial isglesia del Mercadal de la ysla de Menorca y de altres llochs pios de la dita vila feta per lo Illmo. et Rmo. Senyor D. Baltasar de Borja, bisbe de Mallorca, 9 de juny de 1627.*

{f.1r.} *In Dei Nomine Amen dictes die mensis et anno cum personaliter constitutus fuisset Illustrissimus et Reverendissimus dominus Don Baltazar Borja, Dei et Apostolice Sedis Gracia episcopus maior et de consilio sue regie majestatis in oppido de Mercadal insule minorice presentis diocesis tempore sue generalis visitationes causa et ad effectum visitandi eule frami parrochiam dicti oppidi et alia pia loca existente unacum sua Illo. Dominatione admodum reverendo doctore Dionisio Montserrat officiale ac vicario generali dicte diocesis fuit dicta sua dominatio {f.1v.} processionaliter per reverendissimo rectorem dicte parrochialiter ecclesie Mercadal perque magnificos basalum juratos et quam alios subitus talamum more assunto et a dominos rectorie se contulit ad ecclesiam in curius incto situ adoravit sanctiam caucem et portea aquam concortum super populum at pereit et accessit ad altare mayus cantantibus clericis que solita sunt canine juxta dictum ordinariis et facta benedictione pontificalibus vistibus in dictis processit ad visitandum sanctissimum sacramentum eucaristie in forma sequenti. Santissim Sagrament. Prima visita lo Senyor Ilmo. y Reverendissimo {f.2r.} el Santissim Sagrament que esta reservat en un sagrari que esta sobre sobre lo altar mayor dins de una caysa o custodia de plata blanca ben tractada en la qual se trobaren trenta y tres formes consagrades. Item visita la altra custodia a hont se aporta lo sanctissim sagrament fora la vila en la qual foren trobades tres formes consegrades decentment la capsas o custodia es de plata llisa blanca y es petita. Deinde fontes baptismals visitavit oleo un catsa cume nonum et olium infirmorum et decrevit. Que la pila de les fonts baptismals se {f. 2v.} reparen per cintes alrededor y que les tencadures de la dita pila se ajunten de manera que stiga be dins de quinze dies pena de vint sous. Item que les ampolletes a on estan los olis sien fetes de plata dins quatre mesos pena de 3 lliures pagadores de bens dels sindichs. Item ordena que fasse un panyet a la capseta hont stan los olis per ques tanchi dins de un mes pena de vint sous. Absoluciones. Disii defuerunt facte solite absolutioneto ac commemoratione pro defunctis die tam in ecclesia quam in sementerio. Postea visita sa senyoria Illma. i Reverendissima {f. 3r.} los altars de la dita ysglesia parrochial i decreta lo seguent. Altar mayor. Mana Sa Senyoria Illma. y Reverendissima que lo retaule de lo altar mayor se retoca o repare per quant sta gastat dins de 6 mesos pena de sinch lliures. Nostra Sra. del Roser. Mana que en dit altar nos diga missa ab la ara que sta en aquell per quant sta rompuda. {f. 3v.} Item que en tots los altars de la ysglesia ahont no stan encaxades les aras, mana que se encaxen totes de manera que nos puguen treure. Altar de les Ànimes. Mana que el Christo del dit altar de les Ànimes se repare dins de dos mesos pena de deu sous. Item ordena que la teulada y traginat de la ysglesia se repare per quant sta maltractat y foredat de manera que no {f. 4r.} fasse dany la aigue en la dita ysglesia dins de dos mesos pena de deu lliures pagadores de bens dels sindichs de la dita vila. Item mana que se fasse cuberta o caxa a la trona per mes de devenir. Ordinacions sobre las robas y altres cosas. Mana dita Sa Señoria Illma. y Reverendissima que tots los amits de la dita ysglesia tinguen ses vetes. Item mana que se fassen quatre tovalles de altar novas porque {f. 4v.} se puguen mudar sota pena de vuit sous. Item ordena que se fassen dos cobri galsers per quant ne missa sino un maltractat gris de quatre mesos sota pena de deu sous. Item mana que se adcumpleca la orde que fonch donada en la visita passada circa de que se fassen calaxos per las robas de dita ysglesia dins del termini en dita visita instituit alis que sia doblada la pena. Item mana que la capella de les ànimes sia reparada y amplimentada a costa del basi. Item ordena sa Illustrissima y Reverendissima que lo basins o caxes de St. Christophol pugue acaptar per St. Domingo quis stan tots en un mateix retaule. Item {f. 5r.} per quant la dita ysglesia Mercadal es molt patita y per tant spere que los habitants y parrochials de ella*

la anyran mes gran. Per tant en las que cresen y las chantitats no bastasen y lo dit affecta mana que a les sous de la universitat ajude y sie fet un tall per lo rector, obrers y sindichs conforme lo hauran fet a Ciutadella. Inventarium. Dictis die mense et anno Sta. Visita. Deinde fuit factum inventarium bonorum dicte parrochiale ecclesia in forma sequentia. Altar mayor. Primo se trobe un retaule antich {f. 5v.} ab sa figura de sant Juan, Nostre Señora del Roser y sancta Lluçia y de unas figuras de Nostra Señora de marbre ab un jessusset y ab altres figures. Plata. Item un calis ab sa patena a la moderna de plata sobre daurada. Item una custodia de plata blanca revestida ab sa creu y vestidure de taffeta carmesi. Item un vexile del santissim sacrament de plata sobredeurat. Item una capseta de plata blanca per aportar lo sanctissim sacrament fora a los malalts. Item altra capseta de plata blanca per los olis de la extrema uncio y una creu y Christo de plata sobre daurada. Ornaments. {f. 6r.} Primo una casulla de taffeta carmesi ab los pasemans grochs ab se stola y maniple bona. Item altra cassulla de xamellot blanch ab sos terns de xamellot verd ab so maniple y stola vella. Item una cassulla vella de tafetà fals de color leonat ab sos terns de seda blanca. Item una altra casulla blanca y negra ab sos terns de tafetà groc. Item altre casulla de filadís blanch ab sos terns de domas blanch y pasemans de or fals. Item una capa de xemallot de ayguas color carmesí bona. Item altra capa de vellut fals {f. 6v.} de color leonat molt vella per aportar lo sanctissim sacrament a las processons als malalts. Item una tavellola o mendil de tafetà carmesi per a ministrar sacrament. Camis, amits i cinyelles. Item sinch camis quatre bons de binet de Gènova y un vell. Item dos amits bons y un vell y tres sinyells, un bo y los dos vells. Tovallolas de altar. Primo nou tovallolas vellas. Item tres tovallolas de lavabo. Cobri caliz y purificadors. Primo un cobri caliz de seda falsa {f. 7r.} blanchs i vermells y quatre purificadors. Item tres corporals dos bons que servexen ordinariament y altre que esta dins lo sacrari. Item tres tovallolas presentadas a Nostre Señora del Roser. Palis. Primo un palis de setí blanch ab los frontals de setí blau ab flocadura blanca y blava. Item altre palis de guademasil ab sis figures que stan en el altar mayor. Item altres palis de guademasil ab la figura de sant Joan. Item altre palis de cotonina {f. 7v.} mostretjada vell. Item altra palis de brocadet fals molt vell. Item altre palis nou ab son cubertor de altar de guademasil que no a servit per lo altar de les ànimes. Item altra palis ab son cubertor de altar, de guademasil nou que no ha servit que no ha servit per lo altar de St. Christophol. Item un pavelló per acompanyar lo Sanctissim Sagrament de tafetà blau i vermell ab quatre cordons de seda. Llàntries i altres ornaments de la yglesia. Item nou llàntries de llautó. Item un ensenser de llautó. Item tres canelobres de ferro. {f. 8r.} Item altres canelobres de ferro grans. Item dos canelobres de fust per acompanyar la Creu. Item dos creus de fust. Campanes. Primo dos campanes de la yglesia que stan an el campanar. Item un rollo de campanetas. Item altra campaneta a la paret del altar mayor. Item altra campaneta per quant se aporta lo sanctissim sacrament a los malalts. Item tres panons un de tafetà blanc y vermell, un de tafetà blanch y un altra tafetà verd. Misals. Item dos misals lo un bo y lo altra {f. 8v.} molt usat. Item la pau ab lo ecce homo de vidre guarnida. Item un pavellonet de esta vila mostrejat de color blanch y vermell que serveix per les tercias dominicas. Item dos coxinets de cotonina. Item una figure de Nostra Señora de la Assumptio en dos coxins de guademasil y un vel blanch nou. Item una tovallola a la taula de lo pa beneit. Item un ordinari vell. Item una basina de llautó. {f. 9r.} Praesens visita copia fuit extracta a suo originali fideliter que comprobata per mi Don Lucam Vich de Solaguren Sua Illma. ac Rmda. Dominationis Secretarium die XIII mensis julii anni M D CXXVIII. Fonch publicada als 21 de desembre de 1628 per mi Pere Bisquerra rector del Mercadal.

- ADME, *Visita pastoral del 23 de gener de 1636 realitzada per Marc de Talledo, vicari general del bisbe Fra Joan de Santander*. Secretari de visita, Jaume Pujol, f. 12r.-16v.

{f. 12r.} Mercadal. Die XXIII mensis Januarii Anno a natus Domini M D CXXXVI. In Dei Nomine Amen. Dictis die et anno cum personaliter et constitutus fuisset admodus Illustris et Reverendus dominus Marcus de Talledo praester D.D. propositus ecclesie Cathedralis Vicarius Generalis et officialis Illustrissimi et Reverendissimi Domini Don Fr. Joannis de Santander Dei et Sancta Sedis Appostolica Gratia Maioricarum episcopi Regii Consilio in praesenti oppido del Mercadal insulae Minorica praesentis diocesis Maioricensi causa et ad effectum visitandi ecclesiam parrochiam, clericos et alia pia loca dictae villa, fuit dictus Dominus visitator receptus per syndicos rectorem et alios quam plurimos dicti oppidi in forma solita et facta per eundem Dominum visitationem aequae benedicta super populum ac pensione in nigressu dictae ecclesiae se contulit ad altare majus canentibus clericis quae solita sunt juxta ordinarii ritum et postea indutus solitis vestibus processit ad visitandum Sanctissimum Sacramentum modo et forma sequentibus. Santissim Sagrament. E primerament visita, lo dit Molt Illustr. i Reverend. Sr. Vicari General i Visitador, lo Sm. Sagrament reservat en un sagrari que esta sobre lo altar major de la dita iglesia parrochial del Mercadal en una caps de plata en la qual se trobaran les formes {f. 12v.} consagrades. Item fonch trobat que en la caps de aportar lo Sanctissim Sagrament als malalts de les Possessions hi hague tres formes consagrades. I reconegut lo sacrari fonch trobat que esta ab poca decentia i per tant mana que es repare dit sagrari per defora i per dins. Item ordena i mana que sobre la ara del sagrari sempre hi hage tres liensos. Item per quant se ha trobat que en lo dit sacrari estan los olis del sagrament de la extremaunctio ordena i mana dit Señor Visitador que los dits olis sien extrets del dit sacrari, que es tinguen en altra part. Fontes. E apres visita lo dit Señor Visitador les fonts baptismals de dita iglesia en les quals foren fetes les solitas commemoracions i oracions. I per quant les ampolletes dels olis sanctos son de vidre i aximatex los potets dels olis del Baptisme ordena i mana que se fassen de plata. Et postea fuerunt facta solita absolutiones defunctis en la iglesia i en el fossar. E apres procedi dit Señor Visitador en visitar los altars de dita iglesia en la forma seguent. Altar major. Item visita el Sr. Visitador lo altar major de dita iglesia i mana i ordena que se encaxe la ara del altar i se repare lo altar que esta gastat. Nostra Sra. del Roser. Item visita lo altar y retaule de Nostra Sra. del Roser y per quant la ara que esta en dit altar no es convenient ordena i mana que nos diga missa en dit altar ab la dita ara, i que se pose dit altar ab mes decentia, per quant esta molt indecent. Altar de les ànimes. Item visita lo altar y retaule de les Ànimes del Purgatori i per quant hi ha necessitat de una cortina o vel per devant lo Christo ordena per so i mana sen hi pose una. Sant Sebastia. Item visita lo altar de St. Sebastia i lo retaule de aquell i ordena i mana que per quant lo retaule esta indecentment ordena i mana que nos pugam dir missa en dit altar fins i tant que lo retaule estiga redessat i adobat. Altars dels Metges. Item visita dit Sr. Visitador lo altar y retaule dels sants Metges i en ell ordena i mana que se pose un cubertor de couro sobre el altar. Sant Christophol. Item visita lo altar i retaule del Sant Christophol i te necessitat de un cubertor de couro, ordena i mana que sen posse un en dit altar. {f. 13r} Sant Juan. Item visita lo altar y retaule de St. Juan i mana que lo retaule de aquell se redresse i adobe molt be. Item mana que en dita iglesia nos pugam tenir banch devant els altars. Item que nos pugam dir missa a ningun altar que no hi hage una Creu o un Christo. Ordinationes dicta eccl^a. Del Mercadal. E apres dits die i any procedi lo dit Señor Visitador en fer les ordinacions del tenor seguent.

Primerament ordena i mana que es fassen dos aras noves en dita iglesia per quant no ni hi ha sino una. Item confirma dit Sr. Visitador totes les ordinacions fetes en dita iglesia en les visites passades en quant ab esta no estan revocades, i manda que se executin i guarden aquelles. Item ordena i mana que lo rector se encarregue de les robes i ornamentals i altres coses de la iglesia contengudes en lo inventari novament fet i tinga obligatio dit rector per sos hereus donar compte del dit inventari i coses sus dites en son cas i lloc. Item per quant en la dita iglesia hi ha necessitat de les coses de baix escrites ordena i mana se fassen aquelles de nou es a saber, dos amits i dos cinyells, dos tovalloles de lavabo i dos corporals nous ab ses fiolas. Item ordena i mana que es compre un ordinari nou de que hi ha necessitat en dita iglesia. {f. 13v.} Item ordena i mana dit Sr. Visitador que al lloc on esta feta lo altar de Nostra Sra. del Roser se fassen uns calaxos per guarda dels ornamentals de dita iglesia i per a vestirse els sacerdots entretant que en dita iglesia no hi haura sacristia. Item ordena i mana dit Sr. Visitador que lo rector tinga obligatio cada any a les festes de Sinquagesima publicar la present visita i ordinacions a la trona al temps de lo ofertori per a que cadahu sapiga quina obligatio te i adimplescan a lo que esta ordenat en esta iglesia altrament i en pena si contra fara, que pagara bens propis totes les penes en que los de mes hauran caigut per no haver per no haver adimplit a dites ordinacions. De mandato dicti admodum Illstri. et Rdi. Domini visitationis. Jacobus Pujol, notarii dictae visitationis secretarius. {f. 14r.} Inventarium ecclesia parochialis del Mercadal. Die XXIII mensis Januarii anno a natus Domini M D CXXXVI. Dictis die et anno de mandato prafati admodum Illus. et Reverendi Domini Doctoris Marci de Talledo visitationis in actu dicta sue visitationis fuit confectum inventarium bonorum, et rerum dicta parochialis ecclesia del Mercadal, in qua de scripta, et inventa fuerunt res et bona sequentia. Primo lo altar i retaule major ab figures de Sancta Marta al mig i de Nostra Senyora a la dreta i de Sancta Lluçia a la sinestra. Item una figura de Nostra Senyora de pedra de marbre ab Jessusset. Plata. Item calis ab sa patena a la moderna de plata sobredaurada. Item una custodia de plata blanca ab sa veta i una creueta per aportar lo Sanctissim Sagrament de combregar. Item un vericle del Santissim Sagrament de plata sobre daurat. Item una capseta de plata blanca ab sa cadenilla per aportar lo Santissim Sagrament fora la vila. Item altra capseta de plata blanca i una de extremauncio. Item una creu de plata blanca. {f. 14v.} Item una capsula de plata blanca en que estan los olis per als baptismes. Item un pitxaret de plata per als baptismes. Ornamentals. Item una casulla de tafetà carmesi amb sa estola i maniple i passama groch. Item altra casulla de tela blanca i negre mostrejat amb freus de tafetà vert. Item altra casulla blau i negra amb sa estola i maniple. Item una caixa de xemallot vermell usada. Item una casulla vermella vella. Item altra capsula de vellut feta de color leonat vella. Item una tovallola de tafetà carmesi ab flocadura. Camis, amits i cinyelles. Item quatre camis ço es tres de brinet de Genova i un de bri i estopa gros. Item dos amits i un cinyell. Item un drap de morts de estam torsut blanc i negre. Tovalloles de altar. Item tretze tovalles de altar en que ni hi ha dos de velles. Item tres tovalloles de lavabo. Item quatre galsers. {f. 15r.} Item dotze purificadors. Item tres corporals ab sos filats. Item tres tovalloles de Nostra Sra. del Roser. Palis. Item un palis de seti blanch ab frontals de seti blau ab sa flocadura blanca i blava. Item altre palis de guadamasil ab figures del altar major. Item altre palis de guadamasil ab figura del Sto. Christo. Item altre palis de brocadet fals vell. Item altra palis nou i un cubertor de guadamasil nou per lo altar de les Ànimes. Item altra palis y cubertor nou de guadamasil del altar de Sanct Christophol. Item altra palis de guadamasil nou en lo altar dels sants Metges. Item altre palis vell de guadamasil i cubertor. Item un pavelló

de tafetà blau i vermell ab quatre bordons o hastas per lo Santissim Sagrament. Llànries i altres robes. Item nou bassines de llautó ab ses llànries. Item un canelobre de ferro gran. Item altres tres canelobres de ferro xichs. Item altres dos canelobres xichs de llautó. Item dos cabelobres de fust. Item dos campanes al campanar. {f. 15v.} Item un rollo ab ses campanes que son sis. Item altra campaneta xica al campanar per los combregar. Item altra campaneta per quant ve lo Sanctissim Sagrament als malalts. Item dos panons un de tafetà vert i altre de tafetà vermell i blau. Item dos missals lo un vell i lo altra mes vell. Item un pauher ab Ecce Homo guarnit de vidre. Item un pavallonet vermell que serveix per les terceres dominices de tela blanch i vermell. Item dos coxinets de Cotonia. Item una figura de Nostra Senyora de Assumptio ab dos coxins de guadamassil i un vel blanch nou. Item una tovallola per la taula de pa beneit. Item un ordinari vell. Item un bassinet o plat de llautó. Item dos creus de fust velles per les processons. Item sinch llanternes. Item una caixa per guardar els ornaments. Item dos canelobres de llautó per les ànimes. Item dos canelobres de llautó de Nostra Senyora del Roser. Item deu banchs llarchs per assentarse a la iglesia i altres banchs de respalles. Item un pavelló xich a les fonts. Item quatre ruquets. Item una caldereta de aram per los aspergers. {f. 16r.} Item un encensser de llautó i una llanterna de llautó. Hac autem et non alia bona in dicta parrochiali ecclesia del Mercadal inventa fuerunt que huic inventario describi valerent. Marcus de Talledo. Vicario Generalis et Visitador. De mandato dicti Illust. et Rever. Domini Visitationis Jacobus Pujol nottarius dictae Visitationis secretarius.

